

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 3, 5, 6 və 8-ci maddələrinin pozulmasını qiymətləndirməsində sübutların və məhkəmə ekspertizasının rolu

Firudin Mövsümov,
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirli-
yinin Beynəlxalq əməkdaşlıq baş idarəsinin
əməkdaşı, Bakı Dövlət Universitetinin Kri-
minalistika və məhkəmə ekspertizası kafed-
rasının müəllimi.

Elektron ünvan: f.movsumov@gmail.com

Xülasə

Bu məqalədə İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 3, 5, 6 və 8-ci maddələrinin pozulması iddiaları ilə bağlı işlərə baxılarkən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra İHAM) təcrübəsində sübutların və məhkəmə ekspertizalarının rolu araşdırılır. Burada İHAM-in ekspert rəylərinin etibarlılığının qiymətləndirilməsinə yanaşmaları, tətbiq olunan "şübhəsiz" sübut standartı ilə beynəlxalq və milli sübut standartları arasında qarşılıqlı əlaqə təhlil edilir. Məhkəmə təcrübəsi işgəncə, qanunsuz həbs, ədalətli məhkəmə araşdırmasının pozulması və şəxsi həyata müdaxilə faktlarının müəyyən edilməsində məhkəmə-tibbi, psixiatrik və digər növ ekspertizaların əhəmiyyətini göstərir.

Açar sözlər: İHAM; sübutlar; məhkəmə ekspertizası; Maddə 3; Maddə 5; Maddə 6; Maddə 8; sübut standartı; insan hüquqları; sübutların qəbul edilməzliyi.

Giriş

1950-ci il tarixli İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (bundan sonra – Avropa Konvensiyası)

Avropa qitəsində insan hüquqlarının qorunması üzrə ən mühüm beynəlxalq hüquqi sənəddir. Bu Konvensiya insanın fundamental azadlıqlarını, hüquqların ayrılmazlığını və hüququn aliliyini təmin edən mexanizmləri müəyyən edir. Konvensiyanın tətbiqinə nəzarət edən əsas orqan – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ümumavropa hüquq sisteminin mərkəzi dayağı hesab olunur.

İHAM öz fəaliyyətində yalnız hüquqi və prosessual normalara deyil, həm də ədalət, obyektivlik və effektivlik prinsiplərinə əsaslanır. Məhkəmə qərarlarında sübut hüququnun yüksək standartlarını formalaşdırmış, “hüququn aliliyi” anlayışına reallıq qazandırmışdır. Xüsusilə Konvensiyanın 3, 5, 6 və 8-ci maddələri insanın əsas hüquqlarını qorumağa yönəlmişdir. Bu maddələrin tətbiqi zamanı Məhkəmə hər bir işin faktiki hallarını dərinliklə təhlil edir.

Bu təhlildə sübutların təqdim edilməsi, qiymətləndirilməsi və ekspert rəylərinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ekspertiza yalnız texniki vasitə deyil, həm də hüquqi ədalətin təminatçısıdır. Milli məhkəmələrdən fərqli olaraq, İHAM sübutların məqbulluğu ilə bağlı formal qaydalarla məhdudlaşmır. Məhkəmə “ağlabatan şübhədən kənar” (beyond reasonable doubt) sübut standartını tətbiq edir, lakin bu, yalnız riyazi qətiyyət deyil – Məhkəmə “kifayət qədər güclü, aydın və ardıcıl sübutlar” əsasında da nəticəyə gələ bilər. Bu yanaşma İHAM təcrübəsində unikaldır və milli hüquq sistemlərindəki sübut tələblərindən daha çevikdir.

İHAM üçün sübut anlayışı geniş məzmun daşıyır. Buraya şahid ifadələri, sənədlər, tibbi hesabatlar, video və foto materiallar, ekspert rəyləri, dövlət orqanlarının hesabatları və beynəlxalq

təşkilatların məlumatları daxildir. Məhkəmə bu sübutların birgə təhlili nəticəsində hadisənin reallığını müəyyən edir. Xüsusilə işgəncə, azadlıqdan məhrumetmə, ədalətli məhkəmə araşdırması və ailə həyatına müdaxilə ilə bağlı işlərdə məhkəmə-tibbi, psixiatrik və psixoloji ekspertizalar faktların təsbitində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bu ekspertizalar həm zərərçəkənin vəziyyətini sənədləşdirir, həm də dövlətin öhdəliklərinin yerinə yetirilib-yetirilmədiyini müəyyənləşdirir.

Bundan başqa, İHAM ekspertizanın müstəqilliyini, operativliyini və keyfiyyətini sübutların etibarlılığının əsas meyarı kimi qiymətləndirir. Gecikmiş, qərəzli və ya dövlət orqanlarının nəzarəti altında aparılmış ekspertizalar Məhkəmə tərəfindən qəbul olunmur və bu, çox zaman Konvensiyanın pozulması nəticəsini doğurur (El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı (2012) və Bouyid Belçikaya qarşı (2015)).

Beləliklə, İHAM təcrübəsində sübutlar və ekspert rəyləri təkcə faktların müəyyən edilməsi vasitəsi deyil, həm də prosessual ədalətin və hüququn aliliyinin təminat mexanizmi kimi çıxış edir.

1. Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi: İşgəncələrin yolverilməzliyi və tibbi-psixoloji ekspertizaların rolu: Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi “heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır” prinsipi ilə insan ləyaqətinin toxunulmazlığını təmin edir. Bu norma Konvensiyanın “mütləq hüquqlar” sırasında yer alır və işgəncələr istənilən istisna, o cümlədən fəvqəladə vəziyyət və ya terror təhlükəsi zamanı belə yolverilməz sayılır.

Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində 3-cü maddənin tətbiqi zamanı əsas sual iddia edilən işgəncələr və ya qeyri-insani rəftar faktının sübutu məsələsidir. Bu sübutun aparılmasında məhkəmə-tibbi və psixoloji ekspertizalar həlledici rol oynayır. Əgər şəxs dövlətin nəzarətində olduğu dövrdə bədən xəsarətləri alıbsa, Məhkəmə “dövlət məsuliyyətinin prezumpsiyası” prinsipini tətbiq edir. Yəni dövlət sübut etməlidir ki, həmin xəsarətlər onun orqanlarının hərəkəti nəticəsində yaranmayıb.

İHAM-in işgəncə iddialarına dair presedentlərində tibbi və psixoloji ekspertizalar sübutların ən etibarlı mənbələrindən biri kimi tanınır. “Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı” (1998) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ekspertlər tərəfindən sənədləşdirilmiş bədən xəsarətləri və onların mənşəyi barədə dövlətin inandırıcı izahat təqdim etməməsi 3-cü maddənin pozulmasına əsas verir.

Digər önəmli iş “Aydın Türkiyəyə qarşı” (1997), gənc qadına qarşı cinsi zorakılıq iddialarının araşdırılması zamanı müstəqil psixoloqun hazırladığı hesabatın işgəncənin təsdiqi üçün həlledici sübut kimi qəbul edilməsi ilə yadda qalmışdır. Bu işdə Məhkəmə vurğulamışdır ki, “travma yalnız fiziki deyil, həm də psixoloji xarakter daşıya bilər və onun sənədləşdirilməsi bərabər hüquqi qüvvəyə malikdir”.

İHAM-in təcrübəsində ekspertizanın vaxtında və müstəqil aparılması sübutların keyfiyyətinin əsas şərtidir. “El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı” (2012) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ekspertiza gecikdirilərsə, bədən izləri yoxa çıxır və ya travmanın səbəbi müəyyən edilməz hala gələ bilər. Bu işə istintaqın effektivliyini zəiflədir və Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə yanaşı, 13-cü maddəsinin də (effektiv hüquqi müdafiə hüququ) pozulmasına gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda “Bouyid Belçikaya qarşı” (2015) işində Məhkəmə göstərmişdir ki, saxlanılan şəxs dərhal tibbi müayinədən keçmədikdə və bu barədə sənədləşmə aparılmadıqda dövlətin məsuliyyəti barədə şübhələr yaranır.

İHAM işgəncə faktlarının sənədləşdirilməsində BMT tərəfindən qəbul olunmuş İstanbul Protokolunu (2004) beynəlxalq standart kimi qəbul edir. Bu sənəd işgəncə və pis rəftar hallarında tibbi və psixoloji qiymətləndirmələrin necə aparılmalı olduğunu müəyyən edir. Protokolun tələblərinə əməl edilməməsi Məhkəmə tərəfindən istintaqın qeyri-effektiv aparılması kimi qiymətləndirilir. Məsələn, “Batı və digərləri Türkiyəyə qarşı” (2004) və “Məmmədov Azərbaycana qarşı” (2014) işlərində Məhkəmə dövlət orqanlarının müstəqil ekspertiza aparmaması və İstanbul Protokolunun metodikasına əməl etməməsini 3-cü maddənin pozuntusu kimi dəyərləndirmişdir.

İHAM yalnız birbaşa tibbi faktlara əsaslanmır. Məhkəmə “dolaylı sübutlar” (circumstantial evidence) dedikdə şahid ifadələrini, beynəlxalq təşkilatların hesabatlarını, həbsxana şəraitinə dair sənədləri və ekspert rəylərini birgə qiymətləndirir. “İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı” (1978) işində Məhkəmə ilk dəfə “daxili ardıcılıq və sübutların qarşılıqlı uyğunluğu” anlayışını tətbiq edərək göstərmişdir ki, bir sıra dolaylı sübutlar da “ağlabatan şübhədən kənar” nəticəyə gətirə bilər.

İHAM-in baxışına görə, dövlətin öhdəliyi yalnız işgəncəyə yol verməməkdən ibarət deyil, həm də iddiaları operativ, müstəqil və səmərəli şəkildə araşdırmaq borcunu da əhatə edir (Labita İtaliyaya qarşı, 2000; Al-Skeini Böyük Britaniyaya qarşı, 2011). Əgər istintaq orqanları ekspertiza təyin etmirsə, yaxud onu təxirə salırsa, bu, 3-cü maddənin “prosesual aspektinin” pozulması deməkdir.

Bəzi işlərdə (Klaas Almaniyaya qarşı, 1993 və Valasinas Litvaya qarşı, 2001) Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir ki, ekspertiza nəticələri dövlət tərəfindən manipulyasiya edildikdə və ya ekspert dövlət strukturlarına tabeldirsə, onun rəyi sübut kimi qəbul edilə bilməz.

İşgəncə və qeyri-insani rəftar hallarında psixoloji ekspertiza fiziki müayinədən az əhəmiyyət kəsb etmir. Psixoloji travma çox vaxt daha uzunmüddətli nəticələr doğurur. “R.R. Polşaya qarşı” (2011) və “M.C. Bolqarıstana qarşı” (2003) işlərində Məhkəmə vurğulamışdır ki, zərərçəkənin emosional vəziyyəti, qorxu və utanc hissləri də işgəncə və pis rəftarın göstəriciləridir.

Beləliklə, 3-cü maddə üzrə işlərdə ekspertiza yalnız tibbi yox, həm də etik və hüquqi dəyəri olan sübut kimi çıxış edir. Ekspert rəyləri dövlətin məsuliyyətini müəyyənləşdirmək və istintaqın effektivliyini qiymətləndirmək üçün əsas alətlərdən biridir.

2. Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi: Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, psixiatrik ekspertizanın rolu: Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi hər bir şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu təmin edir. Bu maddə hüquq sistemlərinin mərkəzində dayanan “həbsin qanu-

niliyi” prinsipini beynəlxalq səviyyədə təsbit edir. İHAM-in baxışına görə, azadlıqdan məhrumetmə yalnız qanuni əsas və prosesual təminatlarla həyata keçirilə bilər. Məhkəmə bu maddəni şərh edərkən azadlığın “formal” yox, reallıqda mövcud olan məhdudiyyətlərini qiymətləndirir. Başqa sözlə, Məhkəmə üçün şəxsin faktiki vəziyyəti və azadlıq imkanları əsasdır, hətta “inzibati nəzarət” kimi təqdim edilən tədbirlər də, əgər hərəkət azadlığını ciddi şəkildə məhdudlaşdırırsa, azadlıqdan məhrumetmə sayılır (Guzzardi İtaliyaya qarşı, 1980).

İHAM təcrübəsində 5-ci maddənin pozuntusunun müəyyən edilməsi üçün əsas məsələ dövlətin təqdim etdiyi sübutların yetərliyi və etibarlılığıdır. Əgər dövlət şəxsə qarşı tətbiq etdiyi məhdudiyyətlərin qanuni əsaslarını və zəruriliyini sənədlərlə sübut edə bilmirsə, Məhkəmə “prezumpsiya pozuntusu” prinsipini tətbiq edir, yəni dövlətin məsuliyyətini fərz edir.

Bu baxımdan, tibbi və psixiatrik ekspertizalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar həm azadlıqdan məhrumetmənin müvafiq olub-olmadığını, həm də bu tədbirin mütənasibliyini qiymətləndirmək üçün hüquqi sübut kimi istifadə olunur.

Psixiatrik ekspertiza yalnız tibbi yox, həm də hüquqi funksiya daşıyır, çünki o, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin legitimliyinə birbaşa təsir edir. “Winterwerp Hollandiyaya qarşı” (1979) işində İHAM bu sahədə üç əsas meyar müəyyən etmişdir: Şəxsin real, tibbi cəhətdən sübut olunmuş psixi pozuntusu olmalıdır; Bu pozuntunun xarakteri azadlıqdan məhrumetməni əsaslandırılmalıdır; Dövlət şəxsə dair vəziyyəti mütəmadi olaraq yenidən qiymətləndirməlidir.

Əgər bu meyarlardan hər hansı biri yerinə yetirilmərsə, 5-ci maddənin pozulması baş verir.

Daha sonra “Rakeviç Rusiyaya qarşı” (2003) və “Ştukaturov Rusiyaya qarşı” (2008) işlərində Məhkəmə bildirmişdir ki, müstəqil ekspertiza olmadan şəxsin psixi vəziyyəti haqqında qərar qəbul edilməsi qanunsuzdur. Hətta ekspertizanın dövlət müəssisəsində, həmin şəxsin saxlanıldığı yerdə aparılması belə onun müstəqilliyini şübhə altına alır.

İHAM qərarlarında vurğulanır ki, ekspertlərin müstəqilliyi və obyektivliyi dövlətin hüquqi öhdəliklərinin tərkib hissəsidir. Əgər ekspertlər dövlət müəssisəsinin əməkdaşlarıdırsa və ya təyinatda maraqlı tərəf sayılırlarsa, onların rəyləri “neytral sübut” hesab edilə bilməz. X Finlandiyaya qarşı (2012) işində Məhkəmə bu səbəbdən ekspertizanın nəticəsini etibarsız saymışdır, çünki həmin ekspertlər məhbusun yerləşdiyi klinikanın işçiləri idi. İHAM bu kontekstdə belə qənaətə gəlmişdir: “Psixiatrik ekspertiza yalnız elmi əsaslara deyil, həm də müstəqil və tərəfsiz yanaşmaya əsaslanmalıdır, əks halda o, hüququn aliliyinə zidd olur.”

5-ci maddə yalnız hüquqi deyil, eyni zamanda insani məzmun daşıyır. Azadlıqdan məhrumetmə şəraitində dövlət şəxsə münasibətdə humanist davranmalı, onun tibbi vəziyyətini nəzərə almalıdır. “Mouisel Fransaya qarşı” (2002) işində Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, xərçəng xəstəsi olan məhbusun vəziyyətinə baxmayaraq, onun həbsdə saxlanması həm 3-cü, həm də 5-ci maddələrin pozulmasına gətirib çıxartmışdır.

Eyni zamanda “Aerts Belçikaya qarşı (1998) işində Məhkəmə qərara almışdır ki, psixi xəstə şəxsin adi həbsxanada saxlanması, onun vəziyyətinə uyğun tibbi şərait təmin edilməməsi həm insan ləyaqətinin alçaldılması, həm də qanunsuz azadlıqdan məhrumetmədir.

İHAM təcrübəsinə görə, azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyini qorumaq üçün dövlətlər yalnız ilkin yoxlama ilə kifayətlənməməli, şəxsə dair müntəzəm tibbi və psixiatrik monitoring aparmalıdırlar (Stanev Bolqarıstana qarşı, 2012). Bu tələbin məqsədi ondan ibarətdir ki, azadlıqdan məhrumetmə yalnız “hazırkı vəziyyətin” əsaslandırılması ilə mümkündür. Əgər şəxs artıq təhlükəli sayılmırsa, azadlıqdan məhrumetmə davam etdirilə bilməz.

İHAM qərarlarında qeyd olunur ki, dövlət orqanları şəxsə qarşı tətbiq etdiyi azadlıqdan məhrumetmə tədbirlərinin zəruriliyini sübut etməzsə, bu, avtomatik olaraq 5-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirilir (Johnson Birləşmiş Krallığa qarşı, 1997 və R.M.D. İsveçrəyə qarşı, 1997).

Məhkəmə əlavə edir ki, “dövlətin passivliyi və ya sübutların gizlədilməsi prosesual ədalət prinsipinə ziddir və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin ruhuna uyğun gəlmir.”

3. Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi: Ədalətli məhkəmə araşdırması və ekspert sübutlarının qiymətləndirilməsi: Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi insanın fundamental hüquqlarından biri – ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. Bu maddə ədalətli məhkəmə prosesi, bərabərlik, tərəflərin bərabərliyi (“equality of arms”) və sübutların mübahisələndirilməsi prinsiplərini təsbit edir. İHAM-in baxışına görə, ədalətli məhkəmə yalnız formal prosesual çərçivə deyil, həm də məzmun baxımından ədalətli qərar qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bu, o deməkdir ki, məhkəmə yalnız sübutları qəbul etməklə kifayətlənməməli, həm də tərəflərin bu sübutları müzakirə etmək və şübhə altına almaq imkanlarını təmin etməlidir (Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı, 1993).

Ekspert rəyləri 6-cı maddə çərçivəsində “əhəmiyyətli sübutlar” (material evidence) kateqoriyasına daxildir. Məhkəmə təcrübəsində ekspertin verdiyi rəyin məzmunu çox vaxt işin nəticəsini müəyyən edən əsas sübut kimi çıxış edir. Lakin belə hallarda sübutların balanslı şəkildə qiymətləndirilməsi zəruridir.

İHAM-in Bonisch Avstriyaya qarşı (1985) işində qeyd olunduğu kimi, əgər ekspert prokurorluq tərəfindən təyin edilibsə, müdafiə tərəfinin öz müstəqil ekspertini təqdim etmək hüququ təmin edilməlidir. Əks halda, prosesin “tərəflərin bərabərliyi” prinsipi pozulur. “Brandstetter Avstriyaya qarşı” (1991) işində isə Məhkəmə vurğulamışdır ki, məhkəmənin müdafiə tərəfinin ekspertini dinləməkdən imtina etməsi, xüsusən də həmin ekspert rəyi işin nəticəsinə təsir göstərə biləcəksə, 6-cı maddənin pozulması deməkdir.

Ekspertin dövlət orqanı ilə əmək münasibətlərinin olması, yaxud onun maraqlı tərəfin nümayəndəsi kimi çıxış etməsi obyektivlik prinsipini pozur. “Sara Lind Eggertsdottir İslandiyaya qarşı” (2007) işində İHAM qeyd etmişdir ki, ekspert

dövlətin tabeliyində olan qurumun əməkdaşı olduqda, onun rəyi tərəfsiz sübut hesab edilə bilməz.

Oxşar yanaşma “Matitsina Rusiyaya qarşı” (2014) işində də təsdiqlənmişdir, məhkəmə müdafiə tərəfinin ekspert çağırmaq tələbini əsassız olaraq rədd etdikdə, bu, 6-cı maddənin birbaşa pozulması sayılır. İHAM mübahisələndirmə prinsipi “contradictory principle” anlayışını 6-cı maddənin əsas elementi kimi qəbul edir. Bu prinsipə görə, məhkəmə prosesində təqdim olunan bütün sübutlarla hər iki tərəf tanış olmalı və onları müzakirə etmək imkanı əldə etməlidir. “Doorson Hollandiyaya qarşı” (1996) işində Məhkəmə bildirmişdir ki, müdafiə tərəfi ekspertin rəyinə etiraz edə bilmirsə və onu dindirmək hüququndan məhrumdursa, məhkəmə prosesi artıq “ədalətli” hesab edilə bilməz.

Beləliklə, sübutların qiymətləndirilməsi yalnız onların məzmununa deyil, həm də təqdimat və mübahisələndirmə prosesinin şəffaflığına əsaslanmalıdır. İHAM-in çoxsaylı qərarlarında vurğulanır ki, məhkəmə əlavə ekspertiza təyin etməmək qərarını verərkən bu addımını aydın və məntiqi şəkildə əsaslandırmalıdır. Əks halda bu, ədalətli məhkəmə hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir. “Mirilaşvili Rusiyaya qarşı” (2008) və “Matitsina Rusiyaya qarşı” (2014) işlərində İHAM qeyd etmişdir ki, əlavə ekspertizadan imtina edilməsi, xüsusilə elmi xarakter daşıyan məsələlərdə, prosessual ədalət prinsipinə ziddir. Məhkəmə belə hallarda “əhəmiyyətli sübutlar zəncirinin qırıldığını” bildirir. İHAM-in qərarlarına əsasən, ekspert rəyinin hüquqi dəyəri yalnız onun elmi əsaslarından deyil, həm də rəyin dəqiqliyi, ardıcılığı və məntiqi uyğunluğundan asılıdır. “İrlandiya Birləşmiş Krallıqqa qarşı” (1978) və “Avotınş Latviyaya qarşı” (2016) işlərində Məhkəmə göstərmişdir ki, sübutların etibarlılığı onların “kifayət qədər güclü, aydın və ardıcıl” olmasından asılıdır.

6-cı maddənin əsas məqsədlərindən biri də məhkəməyə olan ictimai etimadı qorumaqdır. Əgər məhkəmə ekspert rəylərini birtərəfli şəkildə qəbul edir, müstəqil ekspertlərin çağırılmasına imkan vermirsə, bu, “ədalətin görünən şəkildə tə-

min edilməsi” prinsipinə ziddir (De Cubber Belçikaya qarşı, 1984).

Beləliklə, ekspert sübutları ədalətli məhkəmə araşdırmasının mühüm tərkib hissəsidir. Onların düzgün qiymətləndirilməsi və müdafiə tərəfinin bu sübutlara etiraz etmək imkanının təmin edilməsi 6-cı maddənin həyata keçirilməsinin əsasıdır.

4. Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi: Şəxsi və ailə həyatına hörmət və ekspert qiymətləndirmələrinin hüquqi əhəmiyyəti: Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi hər bir şəxsin şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışmasına hörmət hüququnu təmin edir. Bu maddə təkcə müdaxilənin yolverilməzliyini deyil, həm də dövlətin pozitiv öhdəliklərini əhatə edir – yəni dövlət yalnız öz orqanları vasitəsilə deyil, həm də üçüncü şəxslərin qanunsuz müdaxilələrinə qarşı fərdləri qorumaqla məsuliyyət daşıyır.

İHAM-in praktikasında bu maddənin tətbiqi xüsusilə uşaqların himayəsi, valideynlik hüquqları, tibbi müdaxilələr, şəxsi məlumatların qorunması və biotibbi məsələlərdə aktualıq qazanır. Belə işlərdə sosial, psixoloji və tibbi ekspertizalar faktların müəyyənləşdirilməsində və müdaxilənin “demokratik cəmiyyətdə zəruriliyi” meyarının qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

İHAM-ə görə, dövlətin şəxsi və ailə həyatına müdaxiləsi yalnız üç əsas şərtlə qanuni sayıla bilər:

Müdaxilə qanunla nəzərdə tutulmalıdır;

Müdaxilə legitim məqsədə – məsələn, uşağın mənafeyinin, ictimai təhlükəsizliyin, sağlamlığın və ya başqalarının hüquqlarının qorunmasına xidmət etməlidir;

Müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruri və proporsional olmalıdır.

Sonuncu meyar proporsionallıq və zərurilik, məhz ekspert rəylərinin köməyi ilə qiymətləndirilir. Məhkəmə qeyd edir ki, sosial xidmət orqanlarının və psixoloqların hazırladığı qiymətləndirmələr yalnız o halda etibarlı hesab edilə bilər ki, onlar müstəqil, obyektiv və hərtərəfli araşdırma nəticəsində əldə edilmiş olsun.

“Kutzner Almaniyaya qarşı” (2002) işində valideynlərin valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi qərarı yalnız sosial xidmətlərin məhdud müşahidəsinə əsaslanmışdı. İHAM qeyd etmişdir ki, ekspert rəyinin natamamlığı və alternativ ekspertizanın aparılmaması 8-ci maddənin pozulmasına gətirib çıxarmışdır. “Vallova və Valla Çexiya Respublikasına qarşı” (2006) işində Məhkəmə vurğulamışdır ki, psixoloji ekspertlər ailə münasibətlərini bir neçə görüşlə deyil, uzunmüddətli müşahidə ilə qiymətləndirməlidirlər. Əks halda qərar proporsional sayılmır. “Tysiac Polşaya qarşı” (2007) işində qadının sağlamlığına təhlükə olduğu halda dövlət orqanlarının müstəqil tibbi ekspertiza təyin etməməsi 8-ci maddənin pozulması kimi qiymətləndirilmişdir. Məhkəmə bildirmişdir ki, tibbi qərarların hüquqi nəticələri olduqda, müstəqil ekspertiza təmin olunmalıdır. “Evans Birləşmiş Krallığa qarşı” (2007) işində embrionların hüquqi statusu və biotibbi texnologiyaların etik aspektləri mübahisə mövzusu olmuşdur. İHAM burada ekspert rəyinə böyük əhəmiyyət verərək qeyd etmişdir ki, bioloji sübutlar şəxsi həyat hüququ ilə elmi maraqlar arasında balans yaratmalıdır. “Z. Finlandiyaya qarşı” (1997) işində tibbi sənədlərin xəstənin icazəsi olmadan ictimailəşdirilməsi şəxsi həyatın məxfiliyinin pozulması kimi tanınmışdır. Burada məhkəmə tibbi məlumatların qorunmasının insan ləyaqətinin ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulamışdır.

Bu işlər göstərir ki, ekspert rəyləri yalnız faktların müəyyənləşdirilməsi üçün deyil, həm də dövlətin davranışının hüquqi qiymətləndirilməsi üçün əsas dəlil kimi çıxış edir.

İHAM təcrübəsində ekspertizanın keyfiyyətini müəyyən edən əsas prinsiplər bunlardır: Ekspertiza müstəqil və qərəzsiz qurum və ya şəxs tərəfindən aparılmalıdır; Ekspertin peşəkar səriştəsi və ixtisası sübuta yetirilməlidir; Ekspert rəyi məhkəmə və tərəflər üçün əlçatan olmalı, tərəflərə onu mübahisələndirmək imkanı verilməlidir; Ekspert qiymətləndirilməsi aktual məlumat və metodologiyaya əsaslanmalıdır; Ekspertiza nəticələri uşağın və ya fərdin ali mənafeyinə uyğun şəkildə təhlil edilməlidir.

İHAM bu prinsipləri pozan hallarda dövlətin Konvensiyanın 8-ci maddəsinə uyğun öhdəliklərini yerinə yetirmədiyi qənaətinə gəlir.

Müasir dövrdə 8-ci maddənin tətbiqi genetik məlumatların qorunması, tibbi sənədlərin açıqlanması, reproduktiv hüquqlar, elektron nəzarət və izləmə texnologiyaları kimi yeni sahələrə də yayılmışdır. Bu hallarda ekspertlər yalnız tibbi deyil, həm də texniki və etik ekspertizalar aparırlar. Məsələn, “M.K. Fransaya qarşı” (2013) işində DNT məlumatlarının dövlət bazalarında saxlanılması şəxsi həyat hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilmişdir, çünki dövlət kifayət qədər hüquqi təminat və məxfilik mexanizmi təqdim etməmişdir. Burada ekspertlərin rəyi şəxsi məlumatların təhlükəsizlik standartlarının pozulmasını sübut edən əsas vasitə olmuşdur.

Beləliklə, İHAM-in 8-ci maddə üzrə yanaşması göstərir ki, ekspert sübutları dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi və proporsionallığının qiymətləndirilməsi üçün əsas vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə

Sübutlar və məhkəmə ekspertizalarının İHAM praktikasında rolu texniki proseduru ötür-keçir; onlar həm faktların müəyyən edilməsində, həm də prosessual ədalətin təmin edilməsində əsas vasitədir. Tibbi, psixiatrik və kriminalistik ekspertizalar Məhkəmənin qərarlarının formalaşmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edir. İHAM yüksək, lakin çevik sübut standartı – “ağlabatan şübhədən kənar” prinsipini tətbiq edir və eyni zamanda sübutların məcmusu əsasında nəticə çıxarır. Ekspert rəylərinin müstəqilliyi və keyfiyyəti 3, 5, 6 və 8-ci maddələrlə bağlı işlərin nəticəsini müəyyən edən əsas amillərdəndir. 8-ci maddə üzrə İHAM təcrübəsi ekspert rəylərinin hüquqi əhəmiyyətini yalnız sübut kontekstində deyil, həm də insan hüquqlarının qorunması mexanizmi kimi müəyyən edir. Ekspertizanın obyektivliyi, müstəqilliyi və elmi əsasları dövlətin demokratik legitimliyinin ayrılmaz hissəsidir. Beləliklə, Məhkəmə insan ləyaqətinin müdafiəsinə və hüququn aliliyinə əsaslanan universal sübut hüququ standartını formalaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, 1950.
2. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı, 1978, Series A no. 25.
3. Çahal Birləşmiş Krallığa qarşı, 1996, Reports 1996-V.
4. Selmuni Fransaya qarşı, 1999, AİHM 1999-V.
5. Assenov və digərləri Bolqarıstana qarşı, 1998, Reports 1998-VIII.
6. Aydın Türkiyəyə qarşı, 1997, Reports 1997-VI.
7. El-Masri Makedoniya Respublikasına qarşı, 2012, AİHM 2012-VI.
8. Buyid Belçikaya qarşı, 2015, AİHM 2015.
9. Vinterwerp Hollandiyaya qarşı, 1979, Series A no. 33.
10. Rakeviç Rusiyaya qarşı, 2003, no. 58973/00.
11. Ştukaturov Rusiyaya qarşı, 2008, no. 44009/05.
12. Stanev Bolqarıstana qarşı, 2012, AİHM 2012-I.
13. Muisel Fransaya qarşı, 2002, AİHM 2002-IX.
14. Aerts Belçikaya qarşı, 1998, Reports 1998-V.
15. Matitsina Rusiyaya qarşı, 2014, no. 58428/10.
16. Doorson Hollandiyaya qarşı, 1996, Reports 1996-II.
17. Kutsner Almaniya qarşı, 2002, AİHM 2002-I.
18. Tısyac Polşaya qarşı, 2007, AİHM 2007-I.
19. Z. Finlandiyaya qarşı, 1997, Reports 1997-I.
20. İşgəncələrin Effektiv Araşdırılması və Sənədləşdirilməsi üzrə Təlimat (İstanbul Protokolu), BMT, 2004.
21. Vallova və Valla Çexiya Respublikasına qarşı, 2006, AİHM 2006-VI.
22. M.K. Fransaya qarşı, 2013, AİHM 2013.
23. Evans Birləşmiş Krallığa qarşı, 2007, AİHM 2007-I.
24. Z. Finlandiyaya qarşı, 1997, Reports 1997-I.
25. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci Maddəsinə dair Bələdçi, 2024 nəşri.
26. Avropa Şurası, Sağlamlıq Məlumatlarının Qorunması barədə Təvsiyə CM/Rec(2019)2, Strasburq, 2019.
27. Novak, M. “İnsan Hüquqları və ya Qlobal Etika”.

Firudin Movsumov,

Officer at the Main Department for International Cooperation of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, Lecturer at the Department of Criminalistics and Forensic Examination, Baku State University.

E-mail: f.movsumov@gmail.com

Abstract

This article examines the role of evidence and forensic expert examinations in the jurisprudence of the European Court of Human Rights (hereinafter, the ECtHR) in adjudicating allegations of

violations of Articles 3, 5, 6, and 8 of the European Convention on Human Rights. Particular attention is devoted to the Court's approach to assessing the reliability, admissibility, and probative value of expert evidence, as well as to the relationship between the ECtHR's autonomous "beyond reasonable doubt" standard of proof and the evidentiary standards applied within international and domestic legal systems. The analysis demonstrates that the Court attaches considerable evidentiary significance to forensic medical, psychiatric, and other forms of expert examination when determining the existence of torture and inhuman or degrading treatment, unlawful deprivation of liberty, violations of the right to a fair trial, and unjustified interferences with the right to respect for private and family life. The article further argues that expert evidence constitutes an essential evidentiary mechanism for the effective protection of Convention rights and for ensuring the accurate establishment of the factual circumstances underlying alleged human rights violations.

Keywords: *European Court of Human Rights (ECtHR); evidence; forensic expert evidence; forensic expert examination; standard of proof; burden of proof; admissibility of evidence; human rights; Articles 3, 5, 6 and 8 of the European Convention on Human Rights.*

Фирудин Мовсумов,

Сотрудник Главного управления международного сотрудничества Министерства юстиции Азербайджанской Республики, преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы Бакинского государственного университета.

Электронная почта: f.movsumov@gmail.com

Резюме

В данной статье исследуется роль доказательств и судебных экспертиз в практике Европейского суда по правам человека (далее — ЕСПЧ) при рассмотрении дел, связанных с предполагаемыми нарушениями статей 3, 5, 6 и 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Анализируются подходы ЕСПЧ к оценке достоверности экспертных заключений, а также взаимосвязь применяемого Судом стандарта доказывания «вне разумных сомнений» с международными и национальными стандартами доказывания. Судебная практика демонстрирует значение судебно-медицинских, психиатрических и иных видов экспертиз при установлении фактов применения пыток, незаконного лишения свободы, нарушения права на справедливое судебное разбирательство и неправомерного вмешательства в частную жизнь.

Ключевые слова: *ЕСПЧ; доказательства; судебная экспертиза; статья 3; статья 5; статья 6; статья 8; стандарт доказывания; права человека; недопустимость доказательств*

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.05.2026

Çapa qəbul tarixi: 22.06.2026